

עיר דוד

גבריאל ברקאי
אוניברסיטת בר אילן

מבוא*

ירושלים הקדומה שוכנת, באופן פרדוקסאלי, מחוץ לשטחה של העיר העתיקה, המוקפת חומה, כך שבמידה רבה הכינוי 'העיר העתיקה' הוא מוטעה.

העיר הקדומה, שהיא הגרעין העירוני, שממנו צמחה העיר בתקופות מאוחרות יותר והתפשטה לגבעות נוספות, מצויה בדרום מזרחה של העיר, מדרום להר הבית.

הגבעה הצרה או השלוחה המוארכת, שעליה נבנה הגרעין העירוני הקדום, כיוונה הוא צפון - דרום, והיא משתפלת כלפי דרום. הר הבית מהווה מעין כתר על ראשה של העיר הקדומה ומצוי ב"רכתי צפון" (תהלים מח, ב).

על מדרונה המזרחי נובע מעיינה היחיד של העיר - הגיחון. ניתן לומר בברור שאילולי קיומו של הגיחון לא היתה העיר קיימת, ובודאי שלא באתרה הקדום.

גבעה זו מבודדת היטב מסביבתה והיא מבוצרת על-ידי הטבע באמצעות גאיות עמוקים המקיפים אותה ממזרח ומערב. נחל קדרון, מצוי במזרח, בעוד גבולה המערבי של העיר הוא עמק הטירופיון, הוא עמק עושי הגבינה המזוהה במחקר עם 'הגיא' המקראי.

הביטוי המקראי "ירושלים הרים סביב לה" (תהלים קכה, ב) נכון רק לגבי הגרעין העירוני הקדום, הממוקם בתחתיתה של מעין קערה ששוליה מורמים. האופק הצפוני נחסם על-ידי הר הבית, במזרח מצוי רכס הר הזיתים, ממערב מוגבלת הראייה על-ידי הגבעה המערבית המכונה בימינו 'הר ציון', ואילו בדרום האופק נחסם על-ידי רכס ארמון הנציב. העמקים המקיפים את העיר היו בימי קדם עמוקים ומרשימים ביותר, אך ברבות השנים נתמלאו בסחף, אשפה והריסות.

רק הבנת מיקומו של הגרעין העירוני הקדום מסבירה את חשיבותו הטופוגרפית של הר-הבית, המציין את

איור 1. אגן העיר העתיקה בתוכו ממוקם הגרעין העירוני הקדום של ירושלים. מבט מדרום

* מאמר זה הוא המשך והרחבה של הדיון במושג 'עיר דוד', שהופיע במאמרי הקודם, ברקאי 2006.

באזור האקרופוליס הממלכתי, שבנה שלמה בהר - הבית: "אך בת פרעה עלתה מעיר דוד אל ביתה אשר בנה לה" וכן כתוב: "ואת בת פרעה העלה שלמה מעיר דוד אל הבית אשר בנה לה, כי אמר: לא תשב אישה לי בבית דוד מלך ישראל, כי קודש המה אשר באה אליהם ארון ה'" (דברי הימים ב ח, יא).

אחד מפסוקי המפתח לעניין מקומה היחסי הנמוך של עיר דוד בתוך המכלול העירוני של ירושלים מצוי בסיפור חציבתה של המנהרה, שהטתה את מימי מעיין הגיחון, על-ידי חזקיהו מלך יהודה, בשלהי המאה השמינית לפנה"ס. את זאת הוא עשה במסגרת ההכנות לפלישה של סנחריב מלך אשור. וכך כתוב: "והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד" (דברי הימים ב לב, ל) ניתן להבין מכאן כי מקום הנביעה היה קרוי 'גיחון העליון', ומקום הופעתם מחדש של המים בקצה מנהרת ההטייה היה נמוך יותר, וממוקם ממערב לעיר דוד.

עד כאן ראינו שדוד ירד מהעיר אל המצודה שכונתה 'עיר דוד', ששלמה העלה את ארון הברית מעיר דוד להר הבית, ואף העלה את בת פרעה מעיר דוד אל ביתה החדש, שנבנה בסמיכות למבני השלטון האחרים בהר הבית. מכל אלה משתמע בבירור כי עיר דוד הייתה ממוקמת באזור שהיה נמוך יחסית לשאר העיר, ירדו אליה ועלו ממנה אל חלקי העיר האחרים, והיא הייתה נמוכה מבתי העיר עצמה וכן מהר- הבית, שנוסף לתחום העירוני בימי שלמה.

סיפור הטיית מימי הגיחון מבהיר הן את העובדה שעיר דוד הייתה ממוקמת למטה ממקום נביעת המעיין, במקום נמוך מרוב יתר חלקיה של העיר, והן כי עיר דוד המקראית שכנה ממזרח למקום מוצאה של המנהרה המיוחסת לחזקיהו.

סוגיית הפרשי הגובה, דהיינו הירידה אל עיר דוד או העלייה ממנה לשאר חלקי העיר, מופיעה בצורה בולטת וברורה גם במקורות הטופוגרפיים - עירוניים הכלולים בספר נחמיה, המספר על אירועים שהתרחשו בתקופה הפרסית, במאה החמישית לפנה"ס.

בתיאור שתי תהלכות ההודיה שערך נחמיה עם תום בניית החומה, מסופר שהתהלכה הראשונה נסתיימה בדרום העיר: "ועל שער העין ונגדם עלו על מעלות עיר דוד במעלה לחומה מעל לבית דוד ועד שער המים מזרח" (נחמיה יב, לז).

בתיאור התואי של בניית החומה בימי נחמיה, מובא רצף של עצמים ומונחים טופוגרפיים הערוך לפי סדר גיאוגרפי הסובב את העיר בניגוד לכיוון השעון. כשתיאור בניית החומה מגיע לדרומה של שלוחת העיר הקדומה, הוא כולל את "חומת בריכת השלח", את "גן המלך" ואת "המעלות היורדות מעיר דוד" (נחמיה ג, טו). במבט מכיוון החומה, מבחוץ, המדרגות אכן ירדו מחלקה הדרומי של השלוחה אל פינתה הדרומית מזרחית של העיר, באזור מפגש הגאיות.

במקורות שבספר נחמיה נוסף אזכור המדרגות או המעלות, שחיברו את הקצה הדרומי של העיר ואת חומותיה עם המקום הסמוך שהיה קרוי 'עיר דוד'. המדרגת חיברו את מבני השלטון שבדרום השלוחה עם אזור בריכת השלוח, שהייתה ממוקמת נמוך יותר, והיו כנראה קשורות לאספקת המים לחלק זה של העיר. בספר נחמיה עולה בבירור ההפרדה בין "ירושלים עיר הקודש" (שם יא, א) לבין 'עיר דוד', שהיה כינוי נפרד לחלק כלשהו מן העיר, בדרומה.

פסגת העיר. שטח ההר היה אקרופוליס, שהיה מורם מעל לשאר שטחי העיר. ביחס לעיר העתיקה של ימינו, מצוי הר הבית בפינתה הדרומית - מזרחית, ועל מנת להגיע אליו יש לרדת מרוב חלקיה. רק מאזור הגרעין הקדום קיימת אליו עלייה של ממש.

שטחו של הגרעין העירוני הקדום הוא כ-80 דונם, כולל המדרונות, והוא דומה לשטחן של ערים כנעניות אחרות בחבל ההר של ארץ-ישראל.

גבעת העיר הקדומה קרויה בערבית בשם 'א-ד'אורה' - 'הגבנון', (ונסאן 1912: 142; ונסאן-1956 1954: 81; דאלמאן 1930: 121) והשכונה הבנויה עליה כיום מכונה בשם 'ואדי אל-חילוה', 'הנחל המתוק' כשמו של הקטע של נחל קדרון הצמוד לעיר.

הכינוי 'עיר דוד' כשמו של הגרעין העירוני הקדום של ירושלים שגור כיום בפי כל. בתקופות הברונזה, במהלך האלף השני לפנה"ס כונתה העיר הכנענית, ששכנה בשטח זה, בשם 'ירושלים', כפי שמעידים כתבי המארות, מכתבי אל-עמרנה ואף המקרא.

השם ירושלים נזכר במקרא 667 פעמים, ואילו הכינוי עיר דוד מופיע במקרא 43 פעמים בלבד. באף אחד מן המקורות המקראיים לא נאמר שהעיר כולה, אותו גרעין עירוני קדום, שנכבש על-ידי דוד, כונה אי פעם בשם עיר דוד. מן המקרא עולה בבירור כי הכינוי עיר דוד שימש כשמה של מצודת העיר, שכונתה קודם לכן בשם 'מצודת ציון'. בשמואל ב ה, ז-ט נאמר במפורש שמעשהו הראשון של דוד מיד לאחר כיבושה של העיר מידי היבוסים, היה שינוי שמה של מצודת העיר: "וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד... וישב דוד במצודה ויקרא לה עיר דוד."

כיצד איפוא הפך השם עיר דוד משמה של מצודת העיר, לכינוי מקובל בפי כל, בעבור כל השטח העירוני שכבש דוד?

העיר שאותה כבש דוד והפך לבירתו, המשיכה להיקרא גם בימיו וגם לאחריו ירושלים, כפי שכונתה גם בידי הכנענים. לפיכך קיים הבדל משמעותי ועקרוני בין השימוש בשם עיר דוד במקרא ובין השימוש שנעשה בכינוי זה בימינו. נשאלת השאלה היכן בדיוק שכנה עיר דוד הנזכרת במקרא?

עולים ויורדים

לאחר שכבש דוד את ירושלים מסופר שהוא הותקף על-ידי הפלשתים: "ויעלו כל פלשתים לבקש את דוד, וישמע דוד וידד אל המצודה" (שמואל ב ה, טז). כלומר דוד, ששהה בעיר, עבר אל המצודה, שהייתה במיקום נמוך יותר, בתוך שטח העיר.

במלכים א ח, א-ד, מסופר על שלמה שהקהיל את זקני ישראל וראשי המטות "להעלות את ארון ברית ה' מעיר דוד היא ציון" ולאחר מכן נאמר: "ויעלו את ארון ברית ה' ואת אוהל מועד... ויעלו אותם הכהנים והלוויים". וכך גם הכתובים המקבילים, בספר דברי הימים ב (ה, ב-ה). במלכים א ט, כד מסופר על מעברה של בת פרעה, אשת שלמה, ממגוריה בשטח העיר אל ביתה החדש, שהיה כנראה

238). לגבי כולם חוזר הנוסח המזכיר את קבורתם "בעיר דוד". לפי הנאמר מסתבר, שהקבורה היתה בתוך שטח העיר. מידע נוסף על מקום הקבורה המלכותי מצוי בסיפור בניית החומה על-ידי נחמיה (נחמיה ג, טז). אחד מקטעי החומה בדרום מזרח העיר עבר ליד או כנגד מקום הקברים המלכותיים. מקומם של קברי מלכי בית דוד נזכר מיד לאחר איזכור המעלות היורדות מעיר דוד ובסמוך ל"בריכה העשויה" ו"בית הגיבורים". יש לציין שבית הגיבורים היה כנראה שייך למוסד הצבאי של הגיבורים, שלפי המקרא נתקיים רק בימיהם של דוד ושלמה, במאה העשירית לפנה"ס. אין ספק שכינוי זה נשתמר בפי תושבי ירושלים במשך תקופה ארוכה, מימי הבית הראשון ועד לתקופה הפרסית.

מיקום קברי המלכים מתברר מן העובדה שבנחמיה ג מובא רצף גיאוגרפי של נקודות ציון לאורך החומה שאחריהן ניתן לעקוב. רשימת בוני החומה בנחמיה היא רשימה טכנית, אותנטית וחסרת כל מטען אידיאולוגי. סדר הציונים הטופוגרפיים מתחיל בצפון מזרח וסובב את העיר במנוגד לכיוון השעון. מעקב אחרי התוואי מראה בבירור שקטע החומה שנבנה "נגד קברי דוד" היה בדרום מזרח העיר.

ניתן להניח שבאותה סביבה בדרום העיר, שכן גם "מגדל דוד" הנזכר בשיר השירים (ד, ד). מגדל זה היה חייב להיות מבנה של ממש, ולא מטפורה, שכן ניתן להשוות צווארה של רעיה אהובה, רק למבנה ידוע ומוכר היטב לקהל הקוראים.

עיר דוד בימי בית חשמונאי

ספר חשמונאים א נכתב במקורו בעברית, ונשתמר רק בנוסחו היווני. הספר נכתב בארץ - ישראל בימי בית חשמונאי, כנראה בימי יוחנן הורקנוס, בשנים 125-115 לפנה"ס בקירוב (רפפורט 2004: 61).

הכינוי 'עיר דוד' נזכר בספר חשמונאים א ארבע פעמים (א, 33; ב, 31; ז, 32; יד, 36). עיר דוד נזכרת כישות נפרדת, שהיתה חלק כלשהו בתוך ירושלים, ובבירור אין זה כינוייה של העיר כולה. עיר דוד שבספר חשמונאים א קשורה בכל האיזכורים במבצר החקרא, שנבנה בידי השליט הסלווקי אנטיוכוס הרביעי סביב שנת 168 לפנה"ס. סוגיית מקומה המדויק של החקרא זכתה בתולדות המחקר לדיונים רבים ומעמיקים, שבהם הוצעו איתורים שונים למקומה. (לעניין זה ראו לאחרונה: רפפורט 2004: מפתח: חקרא, ושם גם ספרות קודמת).

יוסף בן מתתיהו מדגיש שהחקרא היתה ממוקמת בעיר התחתונה - (קדמוניות יב, 252 וכן: מלחמת היהודים ה ד א) כינוי המתייחס לאזור הגבעה הדרומית מזרחית של העיר או לגרעין הקדום שלה. יש לציין שהתרגום הארמי לשמואל ב ה, ט: הוא "ויתב דוד בחקרא וקרא לה קרתא דדוד". ואף "מצודת ציון" (שמואל ב ה, ז) קרויה בתרגום "חקרא דציון היא קרתא דדוד". כלומר מחבר התרגום הארמי זיהה את מקום החקרא הסלווקית עם המושג המקראי עיר דוד. מסורת זו של זיהוי החקרא עם מצודת ציון ועיר דוד של ימי הבית הראשון, מצויה גם בכתביו של יוסף בן מתתיהו (קדמוניות ז, 63, 65, 66).

שיאה הטופוגרפי של הגבעה הדרומית-מזרחית בהר הבית מגיע לגובה של 743 מטר מעל פני הים, ואילו בקצה הדרומי, באזור מפגש הגאיות הגובה הוא כ-615 מ'. כלומר הפרש הגובה על פני מרחק אופקי של כ-400 מטר הוא למעלה מ-120 מטר. הפרש גובה זה הוא משמעותי ביותר, וכל המטפס במדרון התלול והקשה מדרום העיר לכיוון הר הבית חש אותו היטב, בשרירי הרגליים, בקצב הנשימה ובלחץ הדם. לפי כל המקורות המקראיים המוזכרים עיר דוד שכנה בחלק הנמוך והדרומי של הגבעה; ממנה עלו ואליה ירדו מיתר חלקי העיר.

ארמון דוד וקברי המלכים

בספר שמואל ב ה, יא נאמר: "וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי עץ וחרשי אבן קיר ויבנו בית לדוד". ארמונו של דוד - 'בית הארזים' נזכר גם במקורות נוספים - שמואל ב ו, טז; ז, ב; דברי הימים א יז, א; ודברי הימים ב ב, ב.

'בית דוד' הוא ארמונו של המלך, היה עדיין מוכר בתקופה הפרסית והוא נזכר בספר נחמיה בדרום העיר יחד עם "שער העין" "מעלות עיר דוד" ו"שער המים" (יב, לז). איזכורו של בית דוד בספר נחמיה מובא בהקשר של תיאור תוואי תהלוכת ההודיה בעת חנוכת חומות ירושלים. אין בו שמץ של אידיאולוגיה או אנאכרוניזם, והוא מהווה ציון טופוגרפי גרידא.

מלבד ארמונו של דוד, המקרא מזכיר בעיר דוד גם את קברי המלכים. המלך דוד נקבר בעיר דוד (מלכים א ב, י) ובאותו המקום נקברו גם 13 המלכים שמלכו אחריו, עד חזקיהו (ברקאי 2000: 234).

איור 2. מיקומה של גבעת 'עיר דוד' למרגלות הר הבית מדרום לו

עיר דוד במחקר הארכיאולוגי

בשלבים המוקדמים של המחקר הטופוגרפי-היסטורי של ירושלים זוהה מקומם של ציון ועיר דוד בחלקה הגבוה והמערבי של הגבעה המערבית, שם הראתה המסורת את קבר דוד ואף את מגדל דוד וכן את הר ציון (סימונס 1952: 39). זיהויו של הגרעין העירוני של ירושלים בגבעה המערבית, מאזור שער יפו של ימינו ודרומה, היה לפרדיגמה אקסיומטית עד לראשיתו של המחקר הארכיאולוגי של העיר, בשנות ה-60 של המאה ה-19.

האב יוהנס סימונס, שסיכם את הספרות הטופוגרפית-ארכיאולוגית אודות ירושלים עד לשנות ה-50 של המאה ה-20, סבר שהכינוי 'עיר דוד' אינו מושג קונקרטי כי אם שם כולל לאזור הגרעין הקדום בגבעה הדרומית-מזרחית (סימונס 1952: 36 ואילך). אך אם כל שטח הגבעה של העיר הקדומה היה קרוי 'עיר דוד', מה היה קרוי בימי דוד ובתקופת הבית הראשון בשם 'ירושלים'?

רוב חוקרי ירושלים הקדומה, עד שנות ה-60 של המאה ה-20, החליפו את הפרדיגמה הקודמת הנזכרת, בפרדיגמה חדשה ולפיה הגרעין העירוני כולו היה קרוי בשם 'עיר דוד'. זאת למרות שהנתונים במקרא מבחינים במפורש בין העיר עצמה, ירושלים, לבין ישות אחרת שהיתה בתוכה, שכונתה בשם 'עיר דוד'.

רוב החופרים לא התעמקו בשאלה זו, וכינו את חפירותיהם בגבעה הדרומית-מזרחית, בפשטות 'חפירות בירושלים'. כך כינו חופרי הגרעין הקדום של העיר גוטה, ונסאן, בליס ודיקי, מקאליסטר ודאנקן ואף קתלין קניון את מקום חפירותיהם. יוצא מן הכלל בין החופרים היה ריימונד וייל שחפר בדרומה של העיר, בסביבות בית מיוחס של ימינו, בשנים 1913-1914, ושוב בשנים 1923-1924. הוא כינה את אזור חפירותיו בשם La Cité de David - 'עיר דוד'. דומה שכינוי זה הושפע ממטרתה העיקרית של חפירתו, שנועדה לחשוף את קברי מלכי בית דוד, שלפי הנאמר במקרא היו בעיר דוד (וייל 1920; וייל 1947; שנקס [עורך] 2004).

בימינו הפך הכינוי 'עיר דוד' שם נרדף לשם 'ירושלים', בתקופותיה הקדומות של העיר. וזהו השם שניתן לכל שטח השלוחה שעליה התקיימה העיר הקדומה, היא הגבעה הדרומית-מזרחית של העיר.

להתפתחות זו תרמה בעיקר משלחת החפירות בהנהלתו של יגאל שילה, שחפרה בעיר הקדומה בשנים 1978-1985 (ראו שילה 1984). הכינוי 'עיר דוד' הפך לשם הרשמי של משלחת החפירות והוא מופיע בכל פרסומיה.

דומה שהכינוי 'עיר דוד' ניתן לעיר הקדומה משיקולים לאומיים, שנועדו להדגיש את הקשר של המלך דוד ושל עם ישראל לירושלים, שכן השם הערבי 'א-ד'אורה', או הכינוי 'יבוס' אינם מתאימים לקורא האמון על תולדות העיר בתקופת המקרא; ואילו הכינוי 'ירושלים' משותף גם לחלקים רבים אחרים של העיר הקשורים גם בתולדות העיר הרומית, הנוצרית והמוסלמית. לאחר חפירותיו של יגאל שילה נעשה הכינוי 'עיר דוד', כשמה של העיר הקדומה כולה, מקובל על הכל, הן בפי העם והן בספרות המחקרית (ראו דרך משל: רייך 2000).

דומה שבדיונים על מקומה של החקרא המעיטו החוקרים בחשיבותו של תיאור חורבנה בכתביו של יוסף בן מתתיהו; וכך כותב יוסף: "שמעון כבש את גזר... ולכד גם את החקרא שבירושלים והרסה עד היסוד... לאחר שביצע זאת נראה (לו) לטוב מאוד ולמועיל לפרק גם את ההר שעליו עמדה החקרא כדי שבית המקדש ירום עליו... וכולם נתנו את ידם לכך ופירקו את ההר ולא הפסיקו בעבודתם לא בלילה ולא ביום, ותוך שלוש שנים תמימות ערו אותה עד היסוד ועד המישור החלק... מאותו זמן ואילך התנשא בית המקדש מעל לכול, לאחר שהחקרא וההר, שעליו עמדה, נהרסו. מעשים אלה נעשו בימי שמעון" (קדמוניות יג, 215-217).

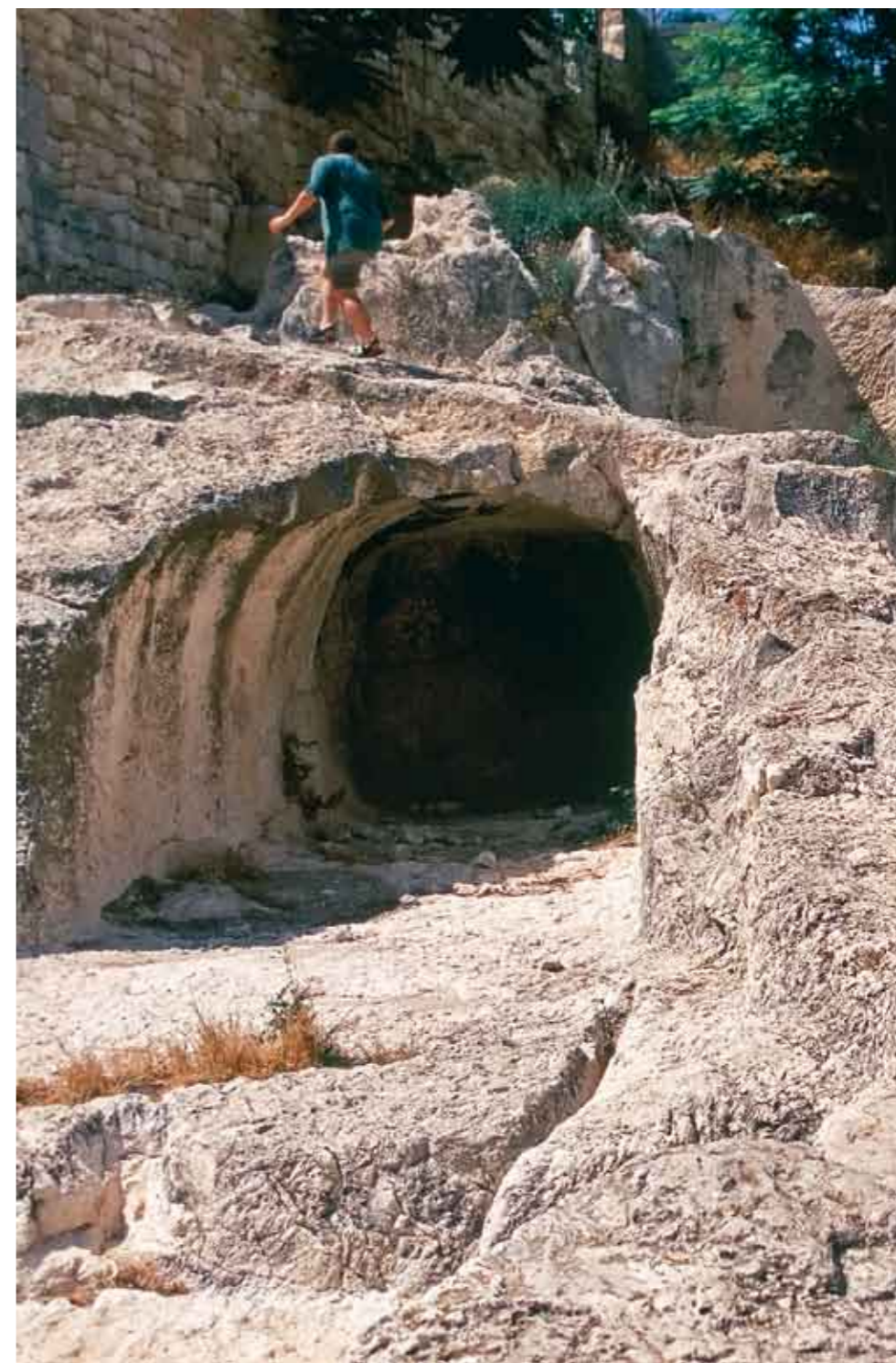

איור 3. דרום מערב הגבעה המערבית, מקום קבר דוד המסורתי

את מקומה של החקרא, יש לפיכך לאתר בעיר התחתונה, במקום שבו הייתה פעולה מאסיבית של הסרת וחציבת פני השטח. לדעתי יש מקום אחד בלבד המתאים לנתונים אלה שמוסר יוסף בן מתתיהו - הוא האזור הסמוך לבית מיוחס של ימינו בדרום שלוחת העיר הקדומה. באותו אזור הסלע חשוף וחצוב כתוצאה מפעילות מאסיבית של הנמכת פני השטח. כל שרידי הבנייה והמתקנים שנחשפו בחפירותיו של ריימונד וייל באותו אזור הם משלהי ימי הבית השני, ואין שם כל שרידים קדומים יותר. עצם היותו של הסלע הטבעי באותו אזור סמוך לפני השטח, כתוצאה מחציבה זו, סייע בידי אנשי אאיליה קפיטולינה, להמשיך ולחצוב במקום אבנים לבניין בשעה שאזור זה היה מחוץ לעיר הרומית. כתוצאה מן החציבה של התקופה הרומית המאוחרת נהרסו גם המבנים שהיו באותו אזור ושזמנם היה משלהי ימי הבית השני. חציבה זו העלימה כפי הנראה גם את קברי מלכי בית דוד, שהיו באתר.

לפיכך, בימי בית חשמונאי עדיין נתקיימה המסורת על מיקומה של עיר דוד המקראית בדרומה של הגבעה הדרומית-מזרחית של ירושלים. באותו אזור נבנתה החקרא, וזו עם בליטת הסלע או הגבעה שעליה ניצבה, הוסרה לחלוטין בידי שמעון החשמונאי בשנת 141 לפנה"ס.

כאמור, לפי המקורות המקראיים, השם 'עיר דוד' יוחד לאזור של המצודה היבוסית, ששמה הוסב בידי דוד 'לעיר דוד', ולא היה זה שמה של העיר כולה. ניתוח המקורות המקראיים מעלה כי עיר דוד המקראית שכנה בחלקה הדרומי של שלוחת העיר הקדומה, סביב בית מיוחס של ימינו. לפיכך השם שנתן וייל לחפירתו - 'עיר דוד' היה נכון וקולע, אף אם לא היה מבוסס על לימוד וניתוח מעמיקים של המקורות.

איור 4: קטע מן החציבות המאסיביות בדרום גבעת 'עיר דוד'

סיכום ומסקנות

הכינוי 'עיר דוד' ניתן לפי המקרא ל'מצודת ציון' בידי המלך דוד מיד עם כיבושה של ירושלים מידי היבוסים. אך להבדיל משמה של הבירה הקודמת, שכונתה על שמו של קודמו - 'גבעת שאול', השם הכנעני הקדום 'ירושלים' נותר בעינו, ו'עיר דוד' היה שם רק לחלק מהעיר, ולא לעיר כולה.

כינוי של ערים וערי בירה על שמם של מלכים או מייסדי שושלות מלוכה, הוא תופעה ידועה בתולדות המזרח הקדום. במסופוטמיה כונתה העיר החדשה 'דור-כורגלזו' (עקאר-קוף) שבפרברי בגדד של ימינו על שמו של כורגלזו הראשון מלך בבל, מן השושלת הכשית סביב שנת 1390 לפנה"ס. שלמנאסר השלישי מלך אשור (855 לפנה"ס) כבש את ממלכת בית עדן הארמית, שבצפון סוריה, ובירתה, שנבנתה על-ידו בתל ברסיפ, כונתה בשם 'כר-שלמנאסר'. דוגמא אחרת היא בירתו של סרגון מלך אשור (722-705 לפנה"ס) דור שרוכין, או מבצר סרגון, הידועה כיום בשם ח'ורסבאד. כך היתה גם בירתו של אלתוד מלך הדננים בדרום תורכיה של ימינו. הבירה ששכנה בקראטפה שבקיליקיה כונתה 'אזתודי'. הכינוי על שם המלך נועד להדגיש את מעמדה של העיר כקניינו של המלך.

הכינוי 'עיר דוד' למצודתה של ירושלים, ניתן לה כמעשה הממלכתי הראשון של דוד לאחר כיבושה, עוד בטרם החל בפעולות בנייה בעיר, לפני בניית ארמונו ולפני העלאת ארון הברית לירושלים. היה זה מעשה סמלי וחשוב של קביעת שמו בהיסטוריה.

בספרות המקראית מצאנו את סיפור סיחון מלך האמורי שכבש את חשבון מידי מלך מואב הראשון וכינה אותה על שמו - 'עיר סיחון' (במדבר כא, כה-ל).

דוגמאות רבות נוספות של כינויי ערים וערי בירה על שמות שליטים ומייסדי שושלות ידועים גם בעולם הקלאסי, למן ימי אלכסנדר מוקדון.

בירושלים רק חלק מן העיר כונה 'עיר דוד', דבר שניתן אולי להקבילו לכינוי 'עיר המים' שהיה כינוי של חלק כלשהו של בירת העמונים - רבת עמון, ומן הסתם היה זה שמו של מפעל לאספקת מים לשעות חרום. בסיפור כיבושה של רבת עמון נשתמר גם איזכור של מנהג של הנצחת שם הכובש בעיר הנכבשת: "וילחם יואב ברבת בני עמון וילכד את עיר המלוכה. וישלח יואב מלאכים אל דוד ויאמר נלחמתי ברבה גם לכדתי את עיר המים. ועתה אסף את יתר העם וחנה על העיר ולכדה פן אלכד אני את העיר ונקרא שמי עליה" (שמואל ב יב, כו-כח).

בניתוח הנתונים המקראיים, ראינו שעיר דוד שכנה במקום נמוך יחסית לשאר חלקיה של ירושלים. אליה ירדו וממנה עלו. לפי תפיסתנו עיר דוד המקראית הייתה חייבת להיות ממוקמת בחלק הדרומי של התל של העיר הקדומה, באזור שבו נערכו חפירותיו של ריימונד וייל. באותו אזור היו ממוקמים מצודת ציון הקדם דוידית, שהפכה לעיר דוד, וכן הארמון שבנה דוד - לפי איזכורו של בית דוד באותו אזור בנחמיה (יב, לו). שם היו גם קברי מלכי יהודה למן ימי דוד, ושם היו מגדל דוד (שיר השירים ד, ד) וגם המעלות היורדות מעיר דוד (נחמיה ג, טו; יב, לו). מעט מערבה לאותו מקום היה מקום מוצאה של מנהרת ההטייה של מימי הגיחון (דברי הימים ב לב, ל).

הנתונים שעמדו לרשות החוקרים, בעניין מקומם של המבנים מימי המלך דוד, ובעיקר הארמון שבנה, הם כולם טקסטואליים, לאור האיזכורים המקראיים. בשטח עצמו שימש את רובם השיקול הטופוגרפי, שלפיו המצודה ואף הארמון היו חייבים להיות ממוקמים בחלק הצפוני והגבוה של שלוחת העיר הקדומה. ואולם בדיקת האיזכורים המקראיים מצביעה, כאמור, דווקא על דרומה של הגבעה ולא על צפונה.

בכל החלק הדרומי של התל הקדום של ירושלים נראה הסלע הטבעי כשהוא חשוף וקרוב לפני השטח. לא נראית שם הצטברות מאסיבית של שכבות ישוב קדומות ואף נעדרים באותו אזור קרמיקה או ממצאים אחרים מתקופות הברונזה, מראשית תקופת הברזל או מימי הממלכה המאוחדת. שרידים כאלה נתגלו בכל החפירות האחרות שנערכו לאורך המדרון המזרחי של התל ובכל המקומות שנחפרו בצפונה.

חשיפתו של הסלע הטבעי בדרום ירושלים, והעדרם של שכבות ישוב קדומות וממצא קדום, נובעים מעבודות חציבה בקנה מידה גדול שנערכו במקום.

לפי ספר חשמונאים א שכנה מצודת החקרא הסלווקית בעיר דוד. החקרא ועיר דוד הנזכרות כמושגים נרדפים בתרגום הארמי לשמואל ב (ה, ז-ט). לאור אלה הגענו למסקנה שהמושג הגיאוגרפי 'עיר דוד' ומיקומו בדרום העיר הקדומה, נשתמרו למן ימי הבית הראשון, דרך ימי נחמיה בתקופה הפרסית ועד לימי בית חשמונאי.

לפי הצעתנו מצודת החקרא שכנה בדרומה של שלוחת העיר הקדומה. לפי עדותו של יוסף בן מתתיהו, עם כיבושה של החקרא בידי שמעון החשמונאי ב-141 לפנה"ס, נעשתה עבודה מאסיבית של הריסת החקרא, שכללה גם את הסרתו של ההר שעליו היא עמדה. עבודה זו ארכה, לדבריו, שלוש שנים.

לפיכך ניתן לשחזר את פני השטח בדרומה של שלוחת העיר הקדומה, באופן שונה לחלוטין ממצבם ומראיהם בימינו. באזור הדרומי של העיר היתה בליטת סלע גדולה ומשמעותית שעליה נבנתה מצודת ציון הכנענית - יבוסית ששמה הוסב ל'עיר דוד'. מצודה זו היתה מבודדת מסביבה והתרוממה לגובה ניכר, כשהיא מוקפת מצוקי סלע זקופים. מראה העיר עם הגאיות המקיפים אותה ומצוקי הסלע המגינים על מצודתה, הזכיר את צורתן של המצודה של רבת-עמון (אל-קלעה) ואת צורתה של מצודת תושפה-ואן, בירתה הקדומה של ממלכת אררט.

הטופוגרפיה הדרמטית והמרשימה של העיר, שבדרומה התרומם צוק הסלע שכונה עיר דוד, נתקיימה עד לתקופה ההלניסטית. לאחר אותה תקופה נשתכח המושג 'עיר דוד', שהיה עדיין מוכר למן תקופת המקרא. בתקופה הרומית הקדומה, בכתביו של יוסף בן מתתיהו בולטות הסתירות, המייחסות את העיר של ימי דוד הן לעיר התחתונה והן לעיר העליונה. בלבול זה מקורו בשינוי המהותי שחל בטופוגרפיה העירונית בימי שמעון החשמונאי.

במחקר הטופוגרפי-ארכיאולוגי המודרני גבר הבלבול עוד יותר, ובמקום הזיהוי של עיר דוד ואתריה במערבה של הגבעה המערבית, על פי הפרדיגמה ששלטה בראשית המחקר, נתקבעה

של בני דורות רבים לזהות את האתרים של ימי הממלכה המאוחדת. כמו כינויים אלה גם השם עיר דוד לכל הגרעין הקדום של העיר, הוא כינוי אנכרוניסטי ובלתי מדויק, מנותק מן המקורות המקראיים ומן העדויות ההיסטוריות המאוחרות יותר. יש לזהות את עיר דוד הקדומה בקצה הדרומי של התל של ירושלים הקדומה.

הפרדיגמה השנייה, שלפיה כל שטח התל הקדום של ירושלים כונה בשם 'עיר דוד'.

'מגדל דוד' שבמערב העיר העתיקה, 'קבר דוד' ב'הר ציון' של ימינו, 'אורוות שלמה', שבדרום הר הבית, ואף 'בריכות שלמה', שמדרום לבית לחם הם כינויים אנכרוניסטיים, המעידים על כמיהתם

איור 5. עיר דוד במבט מדרום, 1895

ביבליוגרפיה**ברקאי 2000**

ג' ברקאי, "בתי הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון", בתוך: ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים, תקופת המקרא, ירושלים, עמ' 270-233.

ברקאי 2006

ג. ברקאי, "עיר דוד, מילון מושגים", בתוך: א' מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, דברי הכנס השביעי, ירושלים.

דאלמן 1930

G. Dalman, *Jerusalem und seine Gelände*, Gütersloh, (Reprint Georg Olms: Hildesheim, New York 1972).

וייל 1920

R. Weill, *La cité de David I*, Paris.

וייל 1947

R. Weill, *La cité de David II*, Paris.

ונסאן 1912

L. H. Vincent, "Jérusalem: Recherches de topographie, d'archéologie et d'histoire" I, *Jérusalem antique*, Paris.

ונסאן 1954 - 1956

L. H. Vincent, *Jérusalem de l'ancien Testament I-II*, Paris.

סימונס 1952

J. Simons, *Jerusalem in the Old Testament, Researches and Theories*, Leiden.

רייך 2000

ר' רייך, "הטופוגרפיה והארכיאולוגיה של ירושלים בתקופת הבית הראשון", בתוך: ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים, תקופת המקרא, ירושלים, עמ' 130-93.

רפפורט 2004

א' רפפורט, ספר מקבים א, מבוא תרגום ופירוש, ירושלים.

שילה 1984

י' שילה, חפירות עיר דוד א, 1978-1982, דו"ח ביניים לחמש עונות חפירה (קדם 19), ירושלים.

שנקס 2004

H. Shanks (ed.), *The City of David, Revisiting Early Excavations*, Washington D.C.

מקורות האיורים

- איור 1 - תצפית צילומי אויר
- איור 2 - תצפית צילומי אויר
- איור 3 - תצפית צילומי אויר
- איור 4 - ברוך גיאן
- איור 5 - ארכיון ספריית הקונגרס האמריקאי